

Geloofsbeleving onder theologiestudenten

*een empirisch onderzoek onder bachelor theologiestudenten aan het departement
religiewetenschap en theologie jaar één, twee en drie van de Universiteit Utrecht*

Werkstuk aangeboden aan:
Dr. J.Z.T. Pieper,
Subfaculteit Godgeleerdheid,
Universiteit Utrecht

Als onderdeel van de cursus “Bachelor Eindwerkstuk (2009-2010, blok 4)”, met de
cursuscode: GG-VBT10009-4

Naam: Sifra Op 't Land
Studentnummer: 3214400
Inleverdatum: 7 juli 2011

Geloofsbeleving onder theologiestudenten,

*een empirisch onderzoek onder bachelor theologiestudenten aan het departement
religiewetenschap en theologie jaar één, twee en drie van de Universiteit Utrecht*

1. Inhoudsopgave

1.	Inhoudsopgave	3
2.	Introductie	5
2.1.	Aanleiding	5
2.2.	Vraagstelling	5
2.3.	Relevantie van de vraagstelling.....	5
2.4.	Meetinstrumenten.....	6
3.	Literatuuronderzoek	7
3.1.	Introductie	7
3.2.	Modellen van religieuze ontwikkeling.....	7
3.3.	Religieuze socialisatie	7
3.3.1.	De theorie rond religieuze socialisatie	7
3.3.2.	Toegepast op theologiestudenten	8
3.4.	Geloofsopvattingen	10
3.4.1.	Theorie	10
3.4.2.	De hypothesen over geloofsopvattingen	10
3.5.	Geloofshouding – Quest of niet?.....	11
3.5.1.	Drie houdingen ten opzichte van geloof	11
3.5.2.	Quest onderverdeeld.....	11
3.5.3.	De hypothesen over geloofshoudingen	11
3.6.	Geloofspraktijk.....	12
3.6.1.	De hypothesen over geloofspraktijk.....	12
4.	Gebruikte vragenlijst	13
4.1.	Enquêtemethode	13
4.2.	Orthodoxievragenlijst.....	13
4.3.	Quest vragenlijst.....	14
4.4.	Vragenlijst geloofspraktijk.....	14
4.5.	Open vragen	14
4.6.	Overige vragen	14
5.	Resultaten van het onderzoek.....	15
5.1.	Uitvoering van het onderzoek	15
5.2.	Geloofsopvattingen	15
5.2.1.	Orthodoxie tijdstip 1.....	16
5.2.2.	Orthodoxie tijdstip 2.....	16
5.2.3.	Theologie als eerste studie en leeftijd	16
5.2.4.	Religieuze socialisatie thuis	17
5.2.5.	Kerkelijke positionering.....	17
5.2.6.	Vershil man-vrouw	17
5.2.7.	Disputen	18
5.3.	Geloofshouding	18
5.3.1.	Questwaardering tijdstip 1 en 2.....	19
5.3.2.	Theologie als eerste studie en leeftijd	20
5.3.3.	Religieuze socialisatie thuis	20
5.3.4.	Disputen	21
5.4.	Geloofspraktijk.....	21
6.	Conclusies van het onderzoek:	22
6.1.	Geloofsopvattingen	22
6.1.1.	Uitkomsten	22
6.1.2.	Reliability van de orthodoxieschaal	22

6.1.3.	Conclusies m.b.t. de hypothesen over geloofsopvattingen:	22
6.2.	Geloofshouding	23
6.2.1.	Uitkomsten	23
6.2.2.	Reliability van de Questschaal	23
6.2.3.	Conclusies m.b.t. de hypothesen over quest:	23
6.3.	Geloofspraktijk.....	24
6.3.1.	Conclusies m.b.t. de hypothesen over geloofspraktijk.....	24
7.	Evaluatie.....	25
8.	Literatuurlijst.....	26
9.	Bijlage: De gebruikte vragenlijst.....	26

2. Introductie

2.1. Aanleiding

In de afgelopen studiejaren heb ik gemerkt dat vragen over geloven en wetenschap een telkens terugkerend thema zijn in de faculteit theologie en binnen de disputen. De studenten theologie zijn ieder blok bezig met, naast het volgen van de vakken in het blok zelf, het verenigen van hun kennis, opgedaan bij het vak, en hun geloofsleven. Volgens mij waarderen de studenten aan onze universiteit hun opgedane kennis, en daarom is het zo'n lastig afwegen van deze twee: "Zijn deze twee verenigbaar, en zo niet; wat krijgt voorrang?"

Op een dispuutsavond, bij het theologische gezelschap 'Tov', verbonden aan de studentenvereniging NSU, beschreef een student uit Leiden de verschillende studentengroepen als volgt: "Bij de universiteit zijn grofweg drie geloofsgroepen die theologie studeren: Eén groep die de hen geleerde orthodoxie nooit verlaten zal, en ook nooit wetenschappelijk onderzoek zal afwegen tegen de bijbel. Een tweede groep die altijd kiest voor de kennis die voortkomt uit wetenschappelijk onderzoek, en de derde groep weegt deze af. Die derde groep wordt vaak afgeschreven als vrijzinnig (met standpunten als: de schepping is een (mogelijk Goddelijk geïnspireerd) verhaal verteld door de oudsten van Israël om zo goed mogelijk het begin der tijden te beschrijven), maar zij doen wel een poging om de vindingen van de huidige tijd te verenigen met ons eeuwenoud geloof, om het vandaag de dag actueel te houden, en de gesprekken over geloof wel te laten gaan over issues rond de kern van geloven."

Ik vond dit heel interessant, al ik had namelijk nooit zo'n hoge pet op van die middengroep, omdat ik vond dat ze wat meer mochten knokken voor hun mening. Maar nu zag ik opeens het belang van zo'n middengroep in.

Gaandeweg mijn studie ben ik dus de breedte van de kerkelijke stromingen gaan waarderen, en ik merk dat ik dogma's minder hoog waardeer. In mijn onderzoek wil ik nagaan wat voor verandering in geloofsbeleving optreedt bij iemand die theologie studeren gaat.

2.2. Vraagstelling

In dit werkstuk zou ik dus onderzoek willen doen naar de geloofsverandering van theologiestudenten. Als hoofdvraag heb ik geformuleerd: "In hoeverre veranderen de geloofsopvattingen, de geloofshouding en de geloofspraktijk van theologiestudenten van meer orthodox naar meer zoekend (na een aantal jaren theologie studeren)?"

Als deelvragen wil ik bespreken:

Is het zo dat studenten van meer orthodox naar minder orthodox gaan in hun geloofsopvattingen?

Is het zo dat studenten van minder zoekend naar meer zoekend gaan in hun geloofshouding?

En is het zo dat studenten van meer orthodox naar minder orthodox gaan in hun geloofspraktijk?

2.3. Relevantie van de vraagstelling

Mijn doelstelling is, naast het verwerven van kennis over de geloofsbeleving van theologiestudenten, informatie vergaren voor een goed bestuur van het departement religiewetenschap en theologie van de Universiteit Utrecht.

Juist in deze tijd, nu de kerkelijke master voor predikanten naar Amsterdam en Groningen verhuist, is het belangrijk om te weten wat de studenten (letterlijk) bezielt en wat ze geloven. Ook is het belangrijk om te weten of en wat voor rol disputen (theologische disputen zijn kleine studieverenigingen waar geloof en studie met elkaar in gesprek kunnen) daarin spelen. De kans dat deze disputen door de verhuizing van de kerkelijke master langzaam maar zeker verdwijnen is heel groot. Daarnaast kan dit onderzoek van belang zijn voor studentenpastores of psychologen die met zoekende theologiestudenten te maken hebben. Ten slotte kan dit onderzoek ook zinnig zijn voor de al eerder genoemde theologische disputen die hierdoor meer te weten komen over hun doelgroep.

2.4. Meetinstrumenten

Ik wilde graag onderzoeken wat er veranderde in het geloof en in de praktijk en beleving van het geloof van een theologiestudent, daarom ben ik op zoek gegaan naar een goede manier om dat empirisch te meten. Ik heb reeds gevalideerde vragenlijsten als meetinstrument gekozen om de standpunten van vóór de studie te achterhalen in zelfreflecterende retrospectie, en de standpunten van nu. Ik heb ook kwalitatief onderzoek overwogen, maar dit was tamelijk bewerkelijk en juist omdat het vrij persoonlijke vragen zijn, is de kans groter dat er sociaal wenselijke antwoorden worden gegeven. Deze vragenlijst is samengesteld met de vragen van reeds gevalideerde schalen (omdat zo'n schaal ontwerpen en testen een onderzoek op zich vergt), de orthodoxieschaal en de questschaal. Met de eerste heb ik de geloofsopvattingen geprobeerd vast te stellen, met de tweede schaal probeer ik hun geloofshouding te achterhalen. Met zelf geformuleerde vragen heb ik hun gevraagd naar hun geloofspraktijk (bidden, kerkbezoek...)

Ik heb daarnaast de studenten de vraag voorgelegd wat voor hun de belangrijkste verandering op geloofsgebied was, en wat de reden daarvan was. Vanwege het tijdconsumerende kwantitatieve onderzoek naar geloofsbeleving, heb ik deze resultaten niet verder geanalyseerd. Ik hoop dat nog eens op een later moment te doen.

Ik hoop met mijn literatuuronderzoek en met de resultaten van mijn vragenlijstonderzoek u een beter beeld te geven van de geloofsontwikkeling van de theologiestudent.

3. Literatuuronderzoek

3.1. *Introductie*

In dit onderzoek zal er gekeken worden of er na een bepaald aantal jaren studie een verandering optreedt in de geloofsopvattingen, de geloofshouding en de geloofspraktijk van de theologiestudent. Deze verandering wordt onder de loep genomen, waarbij de onderzoeken, die ongeveer dezelfde groep (leeftijd, cultuur of anderszins) bestudeerden, bestudeerd worden. We kijken in hoeverre deze veranderingen kunnen samenhangen met de leeftijd, geloofsomgeving thuis, en dispuutoriëntatie. Dit hoofdstuk zal de hierover bestaande literatuur op een geordende manier samenvatten.

3.2. *Modellen van religieuze ontwikkeling*

Binnen het godsdienstpsychologie zijn er grofweg twee benaderingen voor religieuze ontwikkeling:

- Stadia-modellen. Deze gaan uit van een gestandaardiseerde route van religieuze ontwikkeling, waarin de volgorde van die stadia vastligt. Een voorbeeld van zo'n model is het model van Piaget, dat toegepast is op de cognitieve aspecten van de religieuze ontwikkeling. Ook de modellen van Kohlberg en Erikson vallen hieronder.¹
- Sociaal-cultureel model. Bij zo'n model staat niet het individu centraal, maar de sociaal-culturele omgeving. De religieuze ontwikkeling die een mens ondergaat is sterk verbonden met zijn omgeving.²

Bij dit onderzoek is gekozen om te kijken naar de sociaal-culturele benadering omdat deze beter aansluit bij de onderzoeksgroep, die zich in aparte subculturen heeft opgesplitst. Daarbij is te denken aan de verschillende disputen (die ieder hun eigen kerkelijke kleur hebben: oecumenisch, gereformeerd, evangelisch of midden-orthodox) of juist het ontbreken van een dergelijke subcultuur binnen theologie. Deze subculturen met hun eigen religieuze socialisatie hebben hebben mogelijk veel invloed op de verandering en ontwikkeling van geloofsopvattingen, geloofshouding en geloofspraktijk.

Daarnaast zijn de stadia van religieuze ontwikkeling vaak niet aan een leeftijd verbonden, en zelfs als ze dat wel zijn, zijn de leeftijden vaak grofweg ingeschat, waardoor deze benadering niet geschikt is voor dit onderzoek. En zelfs al hebben ze leeftijdindicaties, dan zijn de stadia-modellen niet precies genoeg toegespitst op de leeftijd van deze studenten.

3.3. *Religieuze socialisatie*

3.3.1. *De theorie rond religieuze socialisatie*

Om religieuze socialisatie te definiëren, moet eerst socialisatie worden gedefinieerd. Ploeger definieert het als volgt: "Het via beïnvloeding (bewust en onbewust) en opvoeding (altijd

¹ Dr. J.Z.T. Pieper, Reader Godsdienst en Sociale wetenschappen, (Uitgeverij Kok) Kampen, 1990, pag 34

² C.G. Vergouwen, Een hemelsbrede gelijkenis, geloofsopvoeding in godsdienstpsychologisch perspectief, (Uitgeverij Kok) Kampen, 2001, pag 7

bewust) ingroeien van kinderen in een sociale gemeenschap, in een bepaalde cultuur.”³ Als die bepaalde cultuur religieus is, is er sprake van religieuze socialisatie. Deze socialisatie bestaat uit grofweg 3 componenten: Gezin, school en leeftijdsgenoten.⁴ De ouders bepalen daarin het meest: Hun godsbeelden zijn niet alleen in de kindertijd belangrijk, maar die reiken zelfs ver tot in de volwassenheid. Daarnaast hebben de ouders ook veel indirecte invloed op de religieuze socialisatie: zij bepalen immers waar een kind naar school gaat, wat er op zondag gebeurt en naar wat voor kampen de kinderen gaan. De invloed van leeftijdsgenoten is lang niet zo sterk als die van de ouders. Ozorak heeft in 1989 onderzoek gedaan onder 390 high school studenten, en afgestudeerde hogeschool studenten. Elke deelnemer kreeg een uitgebreide vragenlijst waarin hun religieuze affiniteit, deelname, opvattingen en ervaringen werden bevraagd. Hieruit bleek dat ze in al deze facetten sterk correleerden met hun ouders, en niet zo sterk met hun leeftijdsgenoten.⁵ In mijn onderzoek heb ik gevraagd of de ouders zelf religieus waren of niet, of de ouders van beroep predikant waren of niet, en of ze van het platteland kwamen of niet. Hiermee hoop ik wat te weten te komen over de religieuze socialisatie die de studenten in mijn onderzoek thuis (van hun ouders, kerk of plaatselijke vriendengroep) hebben ondervonden. Gerard Zuidberg beschrijft in zijn onderzoek naar de geloofsbeleving van Nederlandse pastoors dat ook de stedelijke dan wel agrarische cultuur erg uitmaakte voor de geloofsbeleving van de pastoors: De pastoors die opgegroeid waren op het platteland, ervoeren de wijde van denken die ze aantreffen in de (studenten)stad als een verademing. Van huis uit waren ze het gesloten denken van het plattelandse rooms-katholicisme gewend.⁶ Zij stapten in de stad gauw over naar deze stijl, alhoewel ze sommige elementen eraan vervreemdend vonden, bijvoorbeeld het individualisme ervan. In dit onderzoek wordt er gepoogd naast deze registratie van de overtuigingen en opvoeding van de ouders, ook de religieuze socialisatie te onderzoeken die de theologiestudenten ondervinden van hun leeftijdsgenoten.

3.3.2. Toegepast op theologiestudenten

De toepassing van religieuze socialisatie op theologiestudenten ligt voor de hand: Allereerst hebben veel studenten van thuis veel kerkgang meegekregen, gelovige ouders en gelovige vrienden. Vaak zoeken ze, als de opvoeding positief was, een nieuwe omgeving op die op de thuissituatie lijkt, dus ook weer een gelovige omgeving, maar dan in de academische setting. Om mijn vooronderstellingen over het thuisfront te checken heb ik de geënquêteerden gevraagd of ze gelovige ouders hadden, of hun ouders dominee zijn/waren en of ze van het platteland kwamen. Mijn verwachting is dus dat de meeste studenten gelovige ouders hebben, regelmatig naar de kerk gaan, en ook vrienden hebben in hun ouders woonplaats. Op de universiteit hebben ze vrienden, maar daarmee praten ze meer op academisch, rationeel niveau over geloof. Rond de tijd dat ze een jaartje aan het studeren zijn, wonen de meeste studenten inmiddels op kamers. Zij zijn dus uit de religieuze socialisatiesfeer van hun ouders en vrienden. Ze worden qua geloofshandelingen maar ook qua geloofsopvattingen op zichzelf

³ A.K. Ploeger, Inleiding in de godsdienstpedagogiek, (Uitgeverij Kok) Kampen, 1993, pag. 52

⁴ Dr. J.Z.T. Pieper, Reader Godsdienst en Sociale wetenschappen, (Uitgeverij Kok) Kampen, 1990, pag 43

⁵ B. Spilka et al., The psychology of religion – An empirical approach, New York, Guilford Press, 2003, pag 110

⁶ G. Zuidberg, The God of the pastor, The spirituality of Roman Catholic Pastors in the Netherlands, Leiden, 2001, pag 32

en op hun nieuwgekozen sociaal-culturele omgeving teruggeworpen. Het vermoeden is dat de verschillende theologische disputen, verbonden aan de Universiteit Utrecht, een belangrijke rol spelen als nieuwe plaatsen van religieuze socialisatie.

In Utrecht worden veel studenten lid van een theologisch dispuut. Deze disputen vormen de studenten verder in hun omgang met theologie, die vaak tussen geloof en wetenschap staat. Ieder dispuut heeft zijn eigen subcultuur. Voetius staat bekend als het traditioneel orthodoxe dispuut, Themelios als het nieuw-orthodoxe dispuut, Uterque als het oecumenisch dispuut, en Excelsior Deo Iuvante als het midden-orthodoxe dispuut.

Theologiestudenten worden, anders dan andere studenten, telkens met geloven geconfronteerd omdat het hun onderwerp van studie is. Plotseling zien ze als hun vooronderstellingen over geloof doorgelicht en soms blijken die niet te kloppen. Daarbij valt te denken aan redactiekritiek, die het auteurschap van de verschillende Paulusbrieven in twijfel trekt, of het auteurschap van de Pentateuch (de vijf boeken van Mozes). Of tijdens de studie komt naar voren dat niet iedereen die christen heette te zijn zich ook zo gedroeg: Er zijn bijvoorbeeld oorlogen geweest die er over minieme verschillen in geloofsleer zijn gegaan, waarbij mensen met een andere overtuiging zijn vervolgd of gedood. Studenten theologie beginnen hun studie met een geloofsovertuiging waar die zwarte bladzijdes van bijvoorbeeld de geschiedenis van de kerk niet in opgenomen zijn. Studenten krijgen dan ook vaak tijdens hun studie van geloofsschokken, als plotseling deze overtuiging met de realiteit (of de huidige stand van de wetenschap)⁷ in aanraking komt. Een voorbeeld dat professor Sarot, hoofd van het departement religiewetenschap en theologie, gaf in een interview over dit scriptieonderwerp was het volgende: hij was in zijn studietijd er erg van geschrokken dat het woord “dagelijks”⁸ in het Onze Vadergebed een woord is wat nergens anders voorkomt in bijbelse of buitenbijbelse bronnen, waardoor de exegeten helemaal niet zeker weten wat het nou precies betekent.⁹

De studenten theologie nemen, door die discrepanties tussen standaarddogma en de feiten achter de schermen, al dan niet gewild, een meer zoekende houding aan om te kijken wat er echt waardevol en waar is aan geloven. Hun geloven is niet meer vanzelfsprekend: ze kijken per geloofspunt wat ze nog geloven, wat niet. Dit betekent niet automatisch dat ze minder gaan geloven, maar het betekent dat ze minder de standaard dogma's volgen.

⁷ Het ligt voor de hand dat dit twee verschillende dingen zijn, maar ik licht het nog even toe met een voorbeeld: in de jaren zeventig ging men ervan uit dat de evangelieën in 150 CE waren geschreven, tegenwoordig worden de evangelieën ouder ingeschat. Maar ook nu weten we de datering van de evangelieën nog steeds niet zeker.

⁸ ἐπιούσιον (Mattheus 6:11, vijfde woord in de Griekse tekst van Mattheus, NTG van Nestle-Aland, 27ste editie)

⁹ Ter voorbereiding op dit paper heb ik professor Sarot, hoofd van het departement Godgeleerdheid, geïnterviewd en hem vragen gesteld over de religieuze ontwikkeling van theologiestudenten door de jaren heen.

3.4. Geloofsopvattingen

3.4.1. Theorie

Uit onderzoek van Feldman¹⁰, die onderzoek heeft gedaan onder Amerikaanse collegestudenten, blijkt dat er een duidelijke verandering plaatsvindt op geloofsgebied tussen de eerstejaars en de ouderejaars. Feldman concludeert op basis van meer dan 40 onderzoeken dat ouderejaars vergeleken met eerstejaars minder orthodox, fundamentalistisch zijn, meer sceptisch over het bestaan en de invloed van een Hoger Wezen, en het is iets waarschijnlijker dat zij God zien in onpersoonlijke termen, en zij zijn minder fan van de kerk als institutie. Al merkt Feldman hier wel bij op: minder religiositeit over het algemeen, maar een paar mensen daarvan worden juist veel religieuzer en corrigeren de curve ten dele. Dus hij registreert twee tendensen, en in het onderzoek gaan we ook kijken of deze twee tendensen te vinden zijn.

Mijn verwachting is dat deze verschuiving, die Feldman beschrijft, ook geldt voor de Nederlandse studenten van die leeftijd. Eerstejaars beginnen aan een college rond de achttien. Dat komt bij benadering overeen met de eerstejaars theologie aan de Universiteit. Ook verwacht ik dat er juist een paar studenten zijn die tegen die trend ingaan.

In dit onderzoek zullen we ook kijken naar de leeftijd van de studenten, en uitzoeken of de leeftijd veel uitmaakt voor de mate van verandering in hun geloofsopvattingen en hun geloofshouding. Mijn verwachting is namelijk dat mensen die op latere leeftijd zijn begonnen aan de studie waarschijnlijk minder verschoven zullen zijn in hun opvattingen en geloofshoudingen. Maar ik weet niet of er voldoende mensen van deze groep mee zullen doen aan het onderzoek om deze verwachting te verifiëren of te falsifiëren.

Hunsberger heeft net als Feldman onderzoek gedaan naar de religiositeit van eerstejaars studenten in vergelijking met de ouderejaars studenten aan een college. Hij deed in de jaren '70 een onderzoek onder meer dan 450 studenten, en daarnaast een longitudinaal onderzoek onder meer dan 200 studenten van die groep van 450 studenten vanaf hun eerste studiejaar tot hun derde. Uit dit onderzoek blijkt niet dat de religiositeit onder studenten afneemt. Het enige waarin hij het eens was met Feldman, is dat de ouderejaars minder vaak naar de kerk gaan dan de eerstejaars. Hunsberger speculeert dat het verschil met Feldmans onderzoek komt omdat Feldmans onderzoek karakteristiek is voor de jaren zestig. In de jaren zeventig zijn er namelijk meerdere onderzoeken geweest die ditzelfde resultaat hadden: weinig tot geen verschil in de religiositeit van collegestudenten.¹¹

3.4.2. De hypothesen over geloofsopvattingen

- 1) De meeste studenten worden minder orthodox in hun geloofsopvattingen.
- 2) Enkele studenten zullen juist orthodoxer worden.
- 3) Hoe jonger de student, hoe beïnvloedbaarder hij is voor religieuze/ niet-religieuze socialisatie.
- 4) Als een student theologie als eerste studie heeft, dan is hij meer beïnvloedbaar dan een student die al iets anders heeft gestudeerd.
- 5) Hoe minder religieus opgevoed, hoe minder afname van geloofsopvattingen

¹⁰ B. Spilka et al., *The psychology of religion – An empirical approach*, New York, Guilford Press, 2003, pag 117

¹¹ B. Spilka et al., *The psychology of religion – An empirical approach*, New York, Guilford Press, 2003, pag 118

- 6) Als iemand afkomstig is van het platteland, is diegene orthodoxer dan iemand afkomstig van de stad.
- 7) Als iemand afkomstig is van het platteland, blijft diegene orthodoxer dan de mensen uit de stad.
- 8) Degene die zich bij een dispuut hebben aangesloten, worden minder snel minder orthodox.

3.5. Geloofshouding – Quest of niet?

3.5.1. Drie houdingen ten opzichte van geloof

Batson stelt in zijn artikel “Measuring religion as a quest: Reliability Concerns” dat er drie geloofshoudingen zijn in persoonlijk geloven: Intrinsiek, Extrinsiek en religie als Quest. Allereerst noemt hij het onderscheid tussen Intrinsiek en Extrinsiek geloven.¹² Intrinsiek geloven is geloven met het geloof zelf als hoogste doel, extrinsiek geloven is geloven met geloof als middel. Het geloof is dan een middel om andere doelen te bereiken, zoals sociale zekerheid (vooral in de Verenigde Staten een belangrijke reden), iets om vriendschappen mee te onderhouden en op te doen, of om de omgeving niet teleur te stellen. Deze twee geloofshoudingen heeft Allport in 1959 geïntroduceerd. In 1982 voegde Batson daar dus nog een extra houding aan toe: Quest - religie als zoektocht.

3.5.2. Quest onderverdeeld

De Quest-manier van geloven definieert Batson als het open tegemoet treden van complexe, existentiële vragen, waarbij er geen genoegen wordt genomen met eenvoudige antwoorden. Deze maatstaf wordt in drie onderdelen opgedeeld:

- bereidheid om de existentiële vragen tegemoet te treden zonder hun complexiteit te reduceren
- Zelf-kritiek en het hebben van religieuze twijfel zien als positief
- Openheid om te veranderen

Met de schaal die ik in dit onderzoek opgenomen heb, wordt dus voornamelijk gekeken naar of studenten op deze Questmanier geloven, maar niet in hoeverre ze Intrinsiek of Extrinsiek geloven.¹³

Deze onderverdeling komt ook terug in de vragenlijst: 1-4 zijn de vragen over de existentiële vragen, 5-8 zijn vragen over religieuze twijfel en de waardering daarvan, en 9-12 zijn ten slotte vragen over de openheid om van geloofsopvatting te veranderen.¹⁴

3.5.3. De hypothesen over geloofshoudingen

De verwachting is dat de theologiestudenten meer de Questhouding ten opzichte van geloof gaan aannemen, wanneer ze bezig zijn met theologie studeren. Ik vermoed dat de mate waarin ze meer die Questhouding gaan aannemen, onder meer te maken heeft met de religieuze socialisatie die de respondenten mee hebben gekregen van thuis en de religieuze socialisatie die de studenten ondergaan in de contreien van de Universiteit Utrecht. Gedeeltelijk zullen de studenten de nieuwe socialisatie van de universiteit aanvaarden, vermoed ik. Ik verwacht ook

¹² C.D. Batson & P.A. Schoenrade, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 1991, 30 (4) “Measuring religion as a quest: Validity Concerns”, pag 416

¹³ C.D. Batson & P.A. Schoenrade, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 1991, 30 (4) “Measuring religion as a quest: Reliability Concerns”, pag 430

¹⁴ Deze onderverdeling is overigens niet teruggevonden in de resultaten van het onderzoek.

dat de studenten die bij een dispuut zitten ook kritische vragen gaan stellen, maar dat die kritische houding ietsje geleidelijker voor de dispuutsleden komt dan voor de mensen die geen dispuut hebben.

- 1) Hoe langer de studenten studeren, hoe meer zoekend ze worden in hun geloofshouding.
- 2) Hoe jonger de student, hoe meer beïnvloedbaar hij is voor de religieuze/ niet-religieuze socialisatie.
- 3) Als een student theologie als eerste studie heeft, dan is hij meer beïnvloedbaar dan een student die al iets anders heeft gestudeerd.
- 4) Hoe minder religieus opgevoed, hoe sterker de zoekende geloofshouding al vanaf het begin.
- 5) Iemand afkomstig van het platteland, blijft minder questgericht dan de mensen uit de stad.
- 6) Degene die zich bij een dispuut hebben aangesloten, krijgen minder snel de Quest geloofhouding.

3.6. *Geloofspraktijk*

Hunsberger zowel als Feldman hebben in hun studies van religieus gedrag onder de studenten ontdekt dat ouderejaars studenten minder naar de kerk gaan dan eerstejaars studenten.¹⁵

Hunsberger heeft ook ander religieus gedrag bestudeerd onder studenten, maar er is maar een kleine afname onder de ouderejaars studenten.

Madson en Vernon¹⁶ hebben onderzocht of religieuze studenten ook vaker religieuze bijeenkomsten bezoeken. Deze these klopte inderdaad: Hoe meer religieus studenten zijn, hoe waarschijnlijk het was dat ze meededen met religieuze activiteiten die op de campus werden georganiseerd.

Ik verwacht dat de mensen die in de afgelopen jaren minder religieus geworden zijn, ook minder naar de kerk gaan. Ook verwacht ik dat hun frequentie van bidden is afgenomen. Verder ben ik benieuwd of mensen die een hoger percentage Quest hebben, of die minder bezig zijn geweest met de geloofspraktijk. Ik verwacht van wel, want Quest betekent dat je geloven gedeeltelijk van de positie van een buitenstaander bekijkt, en in die positie is geloofspraktijk minder voor de hand liggend.

3.6.1. De hypothesen over geloofspraktijk

- 1) De studenten gaan naarmate ze langer studeren, minder vaak naar de kerk
- 2) De studenten gaan naarmate ze langer studeren, minder vaak bidden.
- 3) De studenten gaan naarmate ze langer studeren, minder vaak lezen in de bijbel.

¹⁵ Spilka et al., *The psychology of religion – An empirical approach*, New York, Guilford Press, 2003, pag 118

¹⁶ Spilka et al., *The psychology of religion – An empirical approach*, New York, Guilford Press, 2003, pag 117

- 4) De studenten zoeken minder vaak, naarmate ze langer studeren, een geloofsbijsamenkomst buiten hun (zondagse) kerkgang op.
- 5) Een hoger niveau quest hangt direct samen met een lager niveau geloofspraktijk.

4. Gebruikte vragenlijst

4.1. *Enquêtemethode*

Dit onderzoek heeft tot doel de verandering in geloofopvatting, de geloofshouding en de geloofspraktijk van theologiestudenten te meten. Er zijn verschillende meetinstrumenten beschikbaar om dit empirisch in kaart te brengen, waaronder een kwalitatief interview of een kwantitatieve vragenlijst. Het kwalitatieve interview is uiteindelijk om twee redenen niet gekozen:

- 1) Zeker bij een persoonlijk onderwerp als geloofsbeleving bestaat nog wel eens de neiging om sociaal wenselijk te antwoorden, wat de resultaten van dit onderzoek zouden kleuren
- 2) Dit onderzoek moest binnen 7,5 erts afgerond kunnen worden, dus dat zou betekenen dat er bij vijf personen kwalitatief onderzoek zou kunnen worden afgenomen binnen die tijd. En dat geeft mogelijk geen goed algemeen beeld weer van de studie theologie.

De kwantitatieve vragenlijst is samengesteld uit drie vragenlijsten: de orthodoxievragenlijst¹⁷, de questvragenlijst¹⁸ en een geloofspraktijklijst¹⁹. De eerste twee zijn samengesteld door wetenschappers die op hun beurt onderzoek hebben gedaan naar de betrouwbaarheid en validiteit van de vragenlijst, de derde is door de onderzoeker zelf samengesteld.

4.2. *Orthodoxievragenlijst*

Met de orthodoxievragenlijst is er voornamelijk gekeken naar de geloofsopvattingen van de studenten. De 12 artikelen van geloof heb ik ook overwogen als meting voor orthodoxie, maar omdat deze tamelijk toegespitst zijn op een bepaalde geloofstroming (de zwaardere hoek van de protestantse kerken), en minder open zijn voor bijvoorbeeld orthodoxe katholieken, heb ik besloten om een algemenere vragenlijst te nemen.

Deze orthodoxievragenlijst bevat vragen, die door de respondenten gewaardeerd konden worden met 1 (totaal mee oneens)-9 (totaal mee eens). De complete vragenlijst is in de bijlage te vinden. Vraag 6, 8, 10 en 15 zijn negatief geformuleerd, dit is om response set te voorkomen.

¹⁷ A. Felling, J. Peters, O. Schreuder. *Geloven en leven, een nationaal onderzoek naar de invloed van religieuze overtuigingen*, Zeist, Kerckebosch, 1986

¹⁸ <http://www.fetzer.org/images/stories/pdf/selfmeasures/SPIRITUALEXPERIENCE-QUESTSCALE.pdf?phpMyAdmin=TvbZCEboAyGV01GE7vRVA3-esL8&phpMyAdmin=d7XgXWSZ0EXUtskBxtZG4fhGNqa> - 11 april 2010, vertaald vanuit het Engels door Sifra Op 't Land

¹⁹ Geloofspraktijklijst is samengesteld door Jos Pieper en Sifra Op 't Land

4.3. Quest vragenlijst

De Questvragenlijst bestaat uit stellingen, die de respondent vervolgens moet waarderen op een schaal van 1 (totaal mee oneens) tot 9 (totaal mee eens). De complete lijst is in de bijlage te vinden.

Vraag 6 en vraag 10 zijn negatief geformuleerd om te kijken of mensen ook de negatieve formulering van de stelling herkennen als het tegenovergestelde van de Queststelling. Deze vragen worden in de uiteindelijke data-analyse gescoord, zodat hun scores vergeleken kunnen worden met de rest van de schaal.

4.4. Vragenlijst geloofspraktijk

Dit is ten slotte de schaal die de onderzoeker zelf heeft samengesteld over handelen dat voortvloeit uit geloof. De eerste vraag van deze lijst is helaas verkeerd geformuleerd: Er wordt gevraagd naar de frequentie van het kerkbezoek per maand, en als mogelijkheid om te antwoorden kreeg de respondent: minder dan 1x per week, 1x per week, 2x per week, 3x per week of 4x per week of meer. Deze vraag speelt in de rest van het onderzoek geen rol vanwege de foutieve antwoordmogelijkheden.

4.5. Open vragen

In de vragenlijst waren ook twee open vragen opgenomen: “Wat is de belangrijkste verandering in je geloofsleven?” en “En hoe is die geloofsverandering tot stand gekomen?”. Uit tijdgebrek zal de uitkomst van deze vragen niet in deze scriptie besproken worden.

4.6. Overige vragen

Verder is de respondenten gevraagd naar hun geboortjaar, hun geslacht, hun fase in de studie, hun gelovigheid en hun kerkelijke richting. Verder is er ook gevraagd naar de woonplaats van de ouders, het geloof van de ouders, de studie van de respondent bij aankomst op de universiteit, en het doel van hun studie. Tot slot is er gevraagd naar hun dispuut, en waarom ze voor theologie hebben gekozen.

5. Resultaten van het onderzoek

5.1. *Uitvoering van het onderzoek*

De vragenlijst is voorgelegd aan de eerstejaars, tweedejaars en derdejaars studenten en de pre-masterstudenten theologie. Omdat het handmatig verwerken van de vragenlijsten teveel tijd in beslag zou nemen, is er gekozen voor een vragenlijst via de mail. De mailinglijst van de Universiteit mag daar normaliter niet voor gebruikt worden, maar na het aantonen van de urgentie en de voorspraak van het departementshoofd werd bij wijze van uitzondering de mail met daarin de link naar de vragenlijst verstuurd aan alle bachelorstudenten theologie.

Deze link was uniek voor elke student, zodat het programma van de site de gegevens aan een respondenten gegeven kon koppelen. De vragenlijst was helder, zo gaven meerdere respondenten aan, maar één student had niet begrepen dat de eerste drie lijsten gingen over hun geloofshouding voor ze theologie gingen studeren. Deze respondent heeft uit onbegrip de rest van de lijst niet meer ingevuld, dus de gegevens zijn verder zuiver.

In het internetprogramma 'SurveyMonkey' zijn alle vragen ingevoerd, zoals ze in de bijlage te vinden zijn. De studenten hadden vanaf 27 april de mogelijkheid om in de vragenlijst online in te vullen, en uiteindelijk, na twee verzoeken tot het invullen van de vragenlijst, hebben 45 van de 75 aangeschreven studenten dat ook gedaan. Dit komt dus neer op een respons van 60%, boven de verwachting van de onderzoeker, die uitging van 40%. Deze hoge respons werd mogelijk veroorzaakt doordat de meeste respondenten de onderzoeker kenden.

5.2. *Geloofsopvattingen*

Dit deel van de vragenlijst is samengesteld met de bedoeling te onderzoeken hoe orthodox studenten zijn. De meeste vragen zijn zo geformuleerd dat een hogere waarde een hogere mate van orthodoxie aangeeft.

De vragen die in deze orthodoxievragenlijst negatief geformuleerd waren (dus waar een lagere waarde een hogere mate van orthodoxie impliceert), zijn nu omgekeerd qua getalwaarde zodat ze opgeteld kunnen worden bij de orthodoxieschaal.

De volgende stap die gedaan wordt bij de analyse van de resultaten, is kijken of de vragen van de orthodoxielijst goed samenhangen. Die analyse is gedaan met de factor-analyse in het programma SPSS. Vraag 6 (God is voor mij niets anders dan het waardevolle in de mens) en vraag 10 (God is niet daarboven, maar alleen in de harten van de mens) kwamen niet goed uit deze analyse, dus die worden niet verder in het resultaat meegerekend. De waarderingen van de overige 15 vragen geven opgeteld de mate van orthodoxie aan.

De orthodoxieschaal is twee keer ingevuld door de respondenten, één keer hebben ze deze schaal ingevuld, zoals zij deze zouden hebben ingevuld het jaar voor hun studie theologie aanving, en één keer hebben ze de schaal ingevuld zoals ze deze nu waarderen.

Er waren 4 mensen die op tijdstip 2 meer dan twee maal de standaard deviatie afweken van hun eigen antwoorden op tijdstip 1. Eenmaal sprong een respondent meer dan 30 punten omhoog, 3 maal daalde respondenten met meer dan 30 punten.

5.2.1. Orthodoxie tijdstip 1

De mensen die de enquête hebben ingevuld scoorden voor ze aan hun studie begonnen tamelijk hoog op de orthodoxieschaal: gemiddeld waardeerden ze elke stelling met een 7,4²⁰. Volgens Cronbachs alfa²¹ waren de vragen intern consistent (de alfa was 0,92).

5.2.2. Orthodoxie tijdstip 2

De studenten waardeerden de stellingen bij Orthodoxie sterker voor hun eerste jaar (tijdstip 1) dan dat ze dat ten tijde van dit onderzoek (tijdstip 2) doen. Zij kwamen nu uit op een totaalscore van 105,2 terwijl deze zelfde groep voor de studie uitkwam op 110,73. Gemiddeld waardeerden de studenten de stellingen met een 7, dus dat is 0,4 punt minder dan zij voor hun eerste jaar aangaven.

Vervolgens is de significantie geanalyseerd, dat wil zeggen: Er wordt met SPSS gekeken door middel van een t-test of het verschil tussen de uitkomsten van orthodoxieschaal op tijdstip 1 in vergelijking met tijdstip 2 op toeval berust. Dit blijkt niet het geval te zijn, want de t-test geeft als uitkomst een uitstekende significantie: 0,013, waar de significantietest vanaf 0,05 voldoende significant geacht wordt. Hiermee wordt dus de kans uitgesloten dat het verschil tussen de twee tijdstippen op toeval berust.²²

Wat opviel in de data-analyse was dat de eerstejaars zich orthodoxer inschatten dan de ouderejaars. Ook opvallend was dat de tweedejaars (en dus niet de derdejaars) de grootste verandering aangeven tussen tijdstip één en twee. Het eerste is opvallend, maar wel in de lijn van de verwachtingen (in dit onderzoek verwachten we, gelijk Feldman, een lichte achteruitgang in orthodoxie in de loop van de studie). Het tweede wat opviel is tegen de verwachtingen in. De verwachting was dat de orthodoxie met de jaren wat zakt bij de theologiestudenten.

5.2.3. Theologie als eerste studie en leeftijd

Om te kijken of de stelling “Eerstejaars theologie zonder een eerdere studie zijn beïnvloedbaarder dan degenen die al eerder een studie gedaan hebben.” waar is, zijn de data (van de orthodoxielijst) van de theologen zonder eerdere studie vergeleken met de respondenten die al eerder een studie gedaan hadden. De stelling baseert zich op de algemene waarneming dat studenten die voor een tweede maal een studie kiezen, zich bewuster zijn van de feilbaarheid van wetenschap, waar een eerstejaars die net van de middelbare school komt, zich dat minder bewust is. Er is gekeken naar de respondenten die op tijdstip 2 meer dan eenmaal de standaarddeviatie afweken van hun orthodoxiescores op tijdstip 1. De uitkomst was verrassend: de studenten die al eerder een studie gedaan hadden, weken in deze vergelijking praktisch niets af van de studenten die theologie als eerste studie hadden. Daarna heb ik ook nog gekeken of de leeftijd verband houdt met de mate van verandering in positieve of in negatieve zin. Uit deze vergelijking kwam geen enkel verband.

²⁰ Gemiddelde score van schaal “orthodox 1” was 110,73, dus de gemiddelde waardering per vraag is $110,73:15 = 7,4$.

²¹ Voor wie niet zo thuis is in de statistiek: Cronbachs alfa is een cijfer voor de samenhang van de vragen in een bepaalde vragenlijst, ook wel interne consistentie genoemd. Als de Cronbachs alfa een waarde heeft van 0,7 of hoger is de vragenlijst betrouwbaar, maar waarden van 0,8 hebben de voorkeur. – J. Pallant, SPSS, survival manual, Open University Press, London, 2007, pag 98

²² A. Slotboom, Statistiek in woorden, De meest voorkomende termen en technieken, Wolters-Noordhoff, Groningen, 1996, pag 256

5.2.4. Religieuze socialisatie thuis

Om wat te kunnen zeggen over de religieuze socialisatie die de geënquêteerden van thuis hebben meegekregen, waren 3 vragen in de vragenlijst opgenomen. Deze vragen waren bedoeld om meer inzicht te krijgen of de socialisatie die de respondenten van thuis meekregen religieus was.²³ Die vragen waren:

Zijn je ouders gelovig (ja/nee/weet ik niet)

Is een van je ouders predikant? (geen van beide/ één ouder/ beide ouders)

Waar is de woonplaats van uw ouders? (Platteland/ stad)

Vier respondenten gaven aan dat zij geen gelovige ouders hadden, en één respondent gaf aan dat hij/zij niet wist of zijn/haar ouders gelovig waren. Deze groep van vijf respondenten, die geloven in ieder geval niet van thuis hadden meegekregen, is te klein om verder te onderzoeken. Ook de groep van domineeskinderen versus niet domineeskinderen (5 versus 36) is te klein om nader te analyseren. Alleen de groep respondenten die aangeven dat hun ouders op het platteland wonen, tegen een groep met ouders in de stad, alleen die groep is groot genoeg om statistisch iets zinnigs over te zeggen (18 versus 17). De respondenten wiens ouders op het platteland wonen, zijn ietsje minder orthodox (107 punten), en dalen naar 101 punten op tijdstip 2. De respondenten die ouders in de stad hebben wonen, zijn ietsje orthodoxer in vergelijking met de respondenten met ouders op het platteland (111), en blijven dat ook (103), al dalen ze dus meer dan de andere groep. Significant (0,016) is de verschuiving van orthodoxie wat betreft de stadgroep, maar de verschuiving van de plattelandsgroep is niet significant (0,179).

5.2.5. Kerkelijke positionering

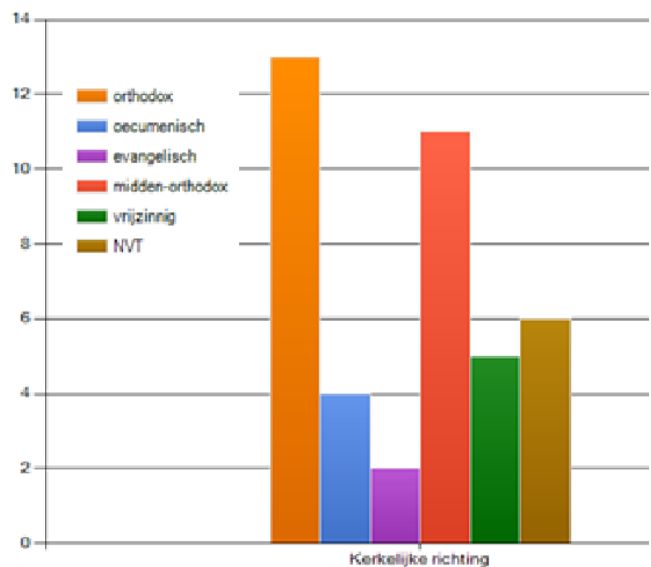
De respondenten hebben de vraag gehad waar ze zich in de kerk zouden plaatsen. Ze kregen de keuze uit orthodox/ oecumenisch/ evangelisch/ middenorthodox/ vrijzinnig.

Alleen de groepen orthodox en middenorthodox waren groot genoeg (zie tabel) om iets zinnigs over te zeggen. Helaas zijn er tussen deze twee groepen geen significante verschillen gevonden qua achteruitgang in orthodoxie en quest.

5.2.6. Verschil man-vrouw

Wat opviel bij het verschil man-vrouw bij geloofsopvattingen was dat qua score op de orthodoxielijst er eigenlijk geen verschil tussen man en vrouw was, zowel bij tijdstip 1 als tijdstip 2. Maar de vrouwen plaatsen zich bij de kerkstromingen minder bij de orthodoxen dan mannen. De mensen die zichzelf inschatten als orthodox bestaan uit 9 mannen en 4 vrouwen, terwijl de middenorthodoxie bestaat uit 4 mannen en 7 vrouwen. Bij de vrijzinnigen staat ten slotte 1 man en 4 vrouwen.

Omdat de vrouwen op gelijk niveau staan met de mannen qua score op de orthodoxielijst, betekent dat de vrouwen zich mogelijk te laag in de orthodoxie inschatten. Uit de data-analyse blijkt dat de vrouwen in vergelijking met de mannen ietsje orthodoxer beginnen en iets sterker

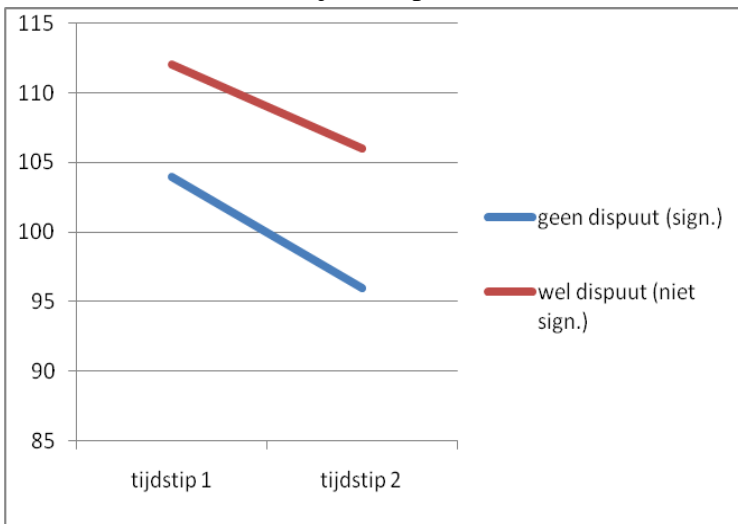

²³ Voor meer toelichting, zie kopje “religieuze socialisatie” in hoofdstuk 3

dalen, maar het verschil tussen de mannen en de vrouwen op het gebied van orthodoxie is niet significant (0,061) om conclusies uit te trekken.

5.2.7. Disputen

De respondenten die Voetius als hun dispuut aangaven, scoorden zowel op tijdstip 1 als op tijdstip 2 erg hoog op de orthodoxieschaal. Gemiddeld scoorden zij 122 punten op de orthodoxieschaal en dat was op tijdstip 2 gedaald met 2 punten, een niet echt noemenswaardig verschil. Bij de respondenten die zich verbonden weten met Themelios, is de orthodoxiescore

op tijdstip 1 111, en op tijdstip 2 98. Ze dalen qua punten zelfs nog sterker dan de dispuutslozen, maar blijven wel op een hogere orthodoxiescore uitkomen dan de dispuutslozen (96 punten op tijdstip 2). Er zit bij de Themeliosgroep 1 respondent die meer dan twee maal de standaarddeviatie afwijkt van zijn orthodoxielijst op tijdstip 2, wat de score van Themelios steviger doet afwijken. Om beter vergelijkingsmateriaal te krijgen, worden alle disputen bij elkaar genomen in de orthodoxiescore (dus naast Voetius en Themelios zijn nu ook Uterque en Excelsior, die los sowieso te weinig respondenten hebben om iets significant over te beweren), om tot

een goede vergelijking te komen met de dispuutslozen.

De respondenten die hadden ingevuld geen dispuut te hebben, waren in de uitgangssituatie minder orthodox (104 punten) en dit nam af tot 96 punten op tijdstip 2, dus er is sprake van een daling van 8 punten. Gemiddeld hadden de respondenten die wel lid waren van een dispuut in de uitgangssituatie een score van 112 punten en dit daalde naar 106 punten. Het verband tussen het dispuutlid zijn en orthodoxie, is zowel op tijdstip 1 (112 om 104) als op tijdstip 2 (106 om 96) duidelijk verschillend. Dit verschil is nog duidelijker als je de afwijkende resultaten van Themelios weglaat.

5.3. Geloofshouding

De vragenlijst die is samengesteld door Batson, is bedoeld om weer te geven hoe zoekend en vragend studenten zijn in hun geloofshouding.²⁴ De meeste vragen zijn zo geformuleerd dat een hogere waarde een hogere mate van Questgeloof aangeeft.

De twee vragen die in deze orthodoxievragenlijst negatief geformuleerd waren (dus waar een lagere waarde een hogere mate van Quest impliceert), zijn nu omgekeerd qua getalwaarde zodat ze opgeteld kunnen worden bij de Questschaal. Bij de invoering van de enquête is er iets misgegaan waardoor vraag 8 en 9 samen één stelling waren. Ondanks dat was de samengestelde stelling een zinnige vraag waar de respondenten normaal op konden antwoorden.

Ook hier is gekeken of de vragen van de geloofshoudingslijst een geheel vormen. Die analyse is gedaan met de factor-analyse in het programma SPSS. Vraag 1 (Ik was niet erg geïnteresseerd in religie tot ik vragen begon te stellen over de betekenis en het doel van het

²⁴ Voor meer toelichting over wat Quest is, zie hoofdstuk 3, kopje “Geloofshouding –Quest of niet?”

leven) en vraag 7 (Ik word zenuwachtig van religieuze twijfels) kwamen niet goed uit deze analyse, dus die worden niet verder in het resultaat meegerekend zowel op tijdstip 1 (de Questwaardering in het jaar voor aanvang van de studie theologie) als op tijdstip 2 (de waardering als de respondent al enige tijd bezig –aan het einde van jaar één, twee of drie - was met theologie). De waarderingen van de overige 9 vragen geven opgeteld de mate van Questgeloof aan.

5.3.1. Questwaardering tijdstip 1 en 2

Cronbach's alfa, dus de betrouwbaarheidscoëfficiënt²⁵, is $\alpha = 0,80$ bij tijdstip 1 en bij tijdstip 2.

Gemiddeld waardeerden de respondenten de 9 vragen met 4,71 op tijdstip één.

De Questvragenlijst op tijdstip 2 wordt gemiddeld hoger gewaardeerd, een 5,25.

Uit de t-waardetest bleek dat deze lijst op tijdstip 1 en tijdstip 2 significant van elkaar verschilden, hieronder zijn de totale uitkomsten van de t-test te zien.

One-Sample Test

	Test Value = 0					
	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
					Lower	Upper
questmean1	21,156	43	,000	4,71153	4,2624	5,1607
questmean2	22,103	41	,000	5,24868	4,7691	5,7283

²⁵ Zie verdere uitleg bij de voetnoten bij Orthodoxie tijdstip 1

Wat opviel bij de waardering van de Questvragenlijst, was dat mannen op tijdstip 1 minder Questgeorieerd waren dan de vrouwen (maar een niet significant verschil). Terwijl de mannen op tijdstip 2 geringe stijging lieten zien, vertoonden de vrouwen een aanmerkelijk grotere stijging op de Questschaal. Dit gaf een significant verschil op tijdstip 2 (0,012), wat dus betekent dat het verschil tussen mannen en vrouwen op tijdstip 2 wel degelijk uitmaakt. Op tijdstip 1 scoren de mannen 4,65 en de vrouwen 5,00 en op tijdstip 2 scoren de mannen 4,88 en de vrouwen 6,01. Dus er is verhoudingsgewijs weinig toename bij de mannen in vergelijking met de vrouwen. De t-test kwam als volgt uit:

Independent Samples Test									
	Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
	F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
								Lower	Upper
questmean2 Equal variances assumed	1,159	,289	-2,649	36	,012	-1,20679	,45557	-2,13073	-,28285
Equal variances not assumed			-2,679	35,605	,011	-1,20679	,45039	-2,12057	-,29301

5.3.2. Theologie als eerste studie en leeftijd

De uitkomsten van de Questvragenlijst zijn vergeleken met de variabele 'of theologie de eerste studie was voor de respondenten'. De verwachting was dat de respondenten die al eens een studie hadden gedaan minder beïnvloedbaar zouden zijn in hun geloofshouding. Ik heb gekeken naar alle respondenten die op tijdstip 2 meer dan eenmaal de standaarddeviatie afweken van hun Questvragenlijst op tijdstip 1, dus die een heftige verandering hadden ondergaan in geloofshouding. Uit deze vergelijking bleek dat studenten zonder eerdere studie even beïnvloedbaar waren als de studenten die al wel een studie hadden gedaan. Ook bij de leeftijd is geen significant verschil hierin gevonden.

5.3.3. Religieuze socialisatie thuis

Zoals ook al bij het hoofdstuk "Resultaten, Geloofsopvattingen" is gezegd, geeft de vraag over de geloofigheid van de ouders geen statistische bewerkingsmogelijkheden, omdat er maar weinig mensen antwoordden dat hun ouders niet geloofden (4 respondenten), of dat ze dit niet zeker wisten of hun ouders geloven (1 respondent), en de overgrote meerderheid (34

respondenten) meldde dat hun ouders wel geloofden. Er is dus weinig spreiding in de antwoorden. Voor de vraag “Is een van je ouders predikant?” geldt ook dat het hier geen te vergelijken verdeling opleverde.

De vraag over de woonplaats van de ouders geeft wel iets werkbaars (18 respondenten van het platteland, 17 uit de stad). Deze vraag is vergeleken met de uitkomsten van de Questlijst op tijdstip 1 en de Questlijst op tijdstip 2. De respondenten met ouders op het platteland komen op tijdstip 1 op 43 punten uit, en op tijdstip 2 op 47 punten. Deze uitkomst (het verschil tussen de beginsituatie en de uitgangssituatie) is niet significant gekoppeld aan de plattelandsouders. De respondenten wiens ouders in de stad wonen, halen op tijdstip 1 de score 42, en op tijdstip 2 50. Deze uitkomst is wel significant gekoppeld aan de woonplaats van de ouders, de significantie is 0.02.

5.3.4. Disputen

De verwachting is dat de verbinding aan een dispuut ook uitmaakt voor de geloofshouding. Het al dan niet verbonden zijn aan een dispuut is vergeleken met de scores op de Questschaal op tijdstip 1 en tijdstip 2. De respondenten zonder dispuut hadden in de uitgangssituatie een score van 43 punten op de Questschaal, en in de eindsituatie hadden ze 50 punten. De groep die aan een dispuut verbonden was had een gemiddelde score van 42 punten op tijdstip 1, en in de eindsituatie 47 punten. Het verschil in groei was dus gemiddeld 2 punten.²⁶ Zowel voor de groep respondenten zonder dispuut, als degenen met dispuut is het verschil tussen de beginsituatie en de eindsituatie significant. De significantie kwam voor de dispuutlozen uit op 0,012, en voor de dispuutsleden 0,039.

5.4. Geloofspraktijk

In de enquête die de respondenten hadden ingevuld, stonden vier vragen over geloofspraktijk. De eerste vraag ging over kerkgang. De vraag was: “Hoe vaak ging je per maand naar de kerk?” En de antwoordmogelijkheden waren: 1x per week of minder, 2x per week 3x per week, 4x of meer. Deze vraag was dus niet goed geformuleerd, deze is verder uit de analyse gelaten. De drie vragen die overbleven zijn samengevoegd in SPSS tot één variabele. De waarden van de drie vragen bij tijdstip 1 (het jaar voor de student theologie ging studeren) zijn bij elkaar opgeteld, en maken samen de geloofspraktijkwaarde op tijdstip 1 (prak1), en de waarden van de geloofspraktijk op moment 2 (2010, het jaar waarin deze vragenlijsten zijn beantwoord).

De mate van verschil tussen prak 1 en prak 2 is verwaarloosbaar (0,2 op een schaal van maximaal 12 punten), niet significant (0,55) en dus zeker op toeval berustend. Verdere analyses m.b.t. subgroepen (bv. man-vrouw) zijn dan ook niet uitgevoerd.

²⁶ Score dispuutloze eindsituatie – score dispuutloze uitgangssituatie) – Score dispuutsleden eindsituatie – score dispuutsleden uitgangssituatie) = (50-43) - (47-42) = 2

6. Conclusies van het onderzoek:

6.1. Geloofsopvattingen

6.1.1. Uitkomsten

In het hoofdstuk literatuuronderzoek beschreef ik wat voor uitkomsten ik verwachtte bij dit deel van het onderzoek naar verschuiving van geloofsopvattingen. Ik verwachtte dat de geloofsopvattingen minder orthodox zouden worden over het algemeen, maar dat er (parallel aan het onderzoek van Feldman) een paar studenten zouden zijn die juist orthodoxer zijn geworden. In mijn onderzoeksgroep heb ik vier mensen gevonden die meer dan twee maal de standaarddeviatie afweken van hun antwoorden voor ze aan de studie begonnen. Één week af naar boven (deze was dus veel orthodoxer geworden), drie naar beneden (waarvan één zelfs drie maal de standaarddeviatie). Met dit resultaat in de hand kan ik dus niet instemmen met dat gedeelte van Feldmans onderzoek. Wel ben ik het met Feldman eens dat de studenten minder orthodox worden als men de begin- en eindsituatie vergelijkt. In de data-analyse is ook gekeken naar de leeftijd van studenten en of theologie hun eerste studie is en in hoeverre deze te maken heeft met de afname van orthodoxie. Het blijkt dat het daar helemaal niets mee te maken heeft.

Ook heb ik gekeken naar de religieuze socialisatie, in hoeverre deze een rol speelt in de afname. Allereerst keek ik naar de situatie thuis. Alleen de vraag “Waar wonen je ouders?” gaf werkbare resultaten. Maar niet de resultaten die ik verwachtte naar aanleiding van het onderzoek van van Elderen en van den Toren, en het onderzoek van Gerard Zuidberg: De resultaten wezen uit dat mensen die uit de stad zijn, orthodoxer zijn in de beginsituatie, en dat hun orthodoxie sterker afneemt.

Verder keek ik ook naar de disputen: Het viel op dat de orthodoxie van dispuutsleden minder snel afgenomen was dan de orthodoxie van de dispuutslazen. Dit verifieert de veronderstelling van een religieuze socialisatie wat betreft disputen.

6.1.2. Reliability van de orthodoxieschaal

De orthodoxieschaal was een goede schaal om de orthodoxie mee te meten, getuige de hoge alfa. Twee stellingen waren waarschijnlijk niet goed geformuleerd in het Nederlands, en ik vermoed dat de cursief gedrukte woorden de stelling te sterk maken:

God is voor mij *niets anders* dan het waardevolle in de mens.

God is niet daarboven, maar *alleen* in de harten van de mens.

Een van de respondenten had hierbij opgemerkt: “[...] *Alhoewel ik de stellingen wel erg boud vind. Op basis van een enkel woord had ik meestal de neiging te kiezen voor volledig oneens. Dat is jammer.*”

6.1.3. Conclusies m.b.t. de hypothesen over geloofsopvattingen:

- 1) De meeste studenten worden minder orthodox in hun geloofsopvattingen. Geverifieerd.
- 2) Enkele studenten zullen juist orthodoxer worden. Gefalsificeerd

- 3) Hoe jonger de student, hoe beïnvloedbaarder hij is voor religieuze/ niet-religieuze socialisatie. Gefalsificeerd (zie blz. 16)
- 4) Als een student theologie als eerste studie heeft, dan is hij beïnvloedbaarder dan een student die al iets anders heeft gestudeerd. Gefalsificeerd (blz. 16)
- 5) Hoe minder religieus opgevoed, hoe minder afname van geloofsopvattingen. Niet vast te stellen.
- 6) Als iemand afkomstig is van het platteland, is diegene orthodoxer dan iemand afkomstig van de stad. Gefalsificeerd.
- 7) Als iemand afkomstig is van het platteland, blijft diegene orthodoxer dan de mensen uit de stad. Gefalsificeerd (zie blz. 17)
- 8) Degene die zich bij een dispuut hebben aangesloten, worden minder snel minder orthodox. Geverifieerd.

6.2. Geloofshouding

6.2.1. Uitkomsten

De verwachting over de geloofshouding van de theologiestudenten was dat zij meer zoekend zouden worden dan in de uitgangssituatie. Die verwachting is uitgekomen, gemiddeld stegen de respondenten op de Questschaal, en de uitkomst was zeer significant. Ik verwachtte dat de leeftijd en of theologie de eerste studie was of niet, veel uit zou maken voor de mate waarin de respondenten beïnvloed zouden worden door hun studie. Dat bleek totaal niet zo te zijn. Ik verwachtte dat de religieuze socialisatie thuis veel uit zou maken. Van alle factoren gaf alleen de vraag naar de woonplaats van de ouders een werkbaar resultaat. De groep respondenten met ouders op het platteland was niet significant gekoppeld aan de uitkomst van verschuiving in Quest, maar voor de groep respondenten met ouders in de stad was deze koppeling wel significant.

Verder is er gekeken naar de religieuze socialisatie bij de universiteit: De verwachting was dat de respondenten die bij een dispuut aangesloten waren minder snel op de Questschaal zouden stijgen in vergelijking met de dispuutsloze respondenten. Dit klopt, en deze koppeling van mate van verschuiving van Questhouding en het al dan niet hebben van een dispuut, is ook zeer significant.

6.2.2. Reliability van de Questschaal

Naar aanleiding van vragen uit de academische wereld heeft Batson (1991) een artikel geschreven over de *reliability* van de Questschaal. In mijn onderzoek bemerkte ik d.m.v. de factor-analyse dat deze schaal goed genoeg de mate van Quest van de respondenten meet, maar ook dat de schaal nog iets scherper die mate van Quest kan meten als de eerste drie à vier vragen weg worden gelaten.

6.2.3. Conclusies m.b.t. de hypothesen over quest:

- 1) Hoe langer de studenten studeren, hoe meer zoekend ze worden in hun geloofshouding. Geverifieerd.
- 2) Hoe jonger de student, hoe beïnvloedbaarder hij is voor de religieuze/ niet-religieuze socialisatie. Gefalsificeerd (zie blz. 20)
- 3) Als een student theologie als eerste studie heeft, dan is hij beïnvloedbaarder dan een student die al iets anders heeft gestudeerd. Niet vast te stellen. Gefalsificeerd (zie blz.20)
- 4) Hoe minder religieus opgevoed, hoe sterker de zoekende geloofshouding al vanaf het begin. Niet vast te stellen.

- 5) Iemand afkomstig van het platteland, blijft minder questgericht dan de mensen uit de stad. Geverifieerd.
- 6) Degene die zich bij een dispuut hebben aangesloten, krijgen minder snel de Quest geloofshouding. Geverifieerd.

6.3. Geloofspraktijk

Ten slotte is er ook de geloofspraktijk. De geloofspraktijk van de respondenten is nagenoeg niet veranderd als men de beginsituatie en de eindsituatie vergelijkt. Er is ook geen verschil te zien als je kijkt naar de op religieuze socialisatie gegroepeerde respondenten. Ik verwachtte, kijkend naar het onderzoek van Feldman en Hunsberger dat hun geloofspraktijk af zou nemen, maar die verwachting is dus niet uitgekomen.

6.3.1. Conclusies m.b.t. de hypothesen over geloofspraktijk

- 1) De studenten gaan naarmate ze langer studeren, minder vaak naar de kerk. Niet vast te stellen.
- 2) De studenten gaan naarmate ze langer studeren, minder vaak bidden. Gefalsificeerd.
- 3) De studenten gaan naarmate ze langer studeren, lezen minder vaak in de bijbel. Gefalsificeerd.
- 4) De studenten zoeken minder vaak, naarmate ze langer studeren, een losse geloofsbijeenkomst op. Gefalsificeerd.
- 5) Een hoger niveau van quest hangt direct samen met een lager niveau van geloofspraktijk. Niet vast te stellen.

7. Evaluatie

In dit onderzoek heb ik niet de aangegeven redenen van veranderingen onderzocht, omdat ik het lastig vond hier een goede omvattende theorie over te formuleren. Maar het zou leuk zijn als iemand anders dit oppakt en dit verder en uitgebreider gaat onderzoeken, want dit thema is wel een eigen scriptie waard.

Ook zou ik graag een suggestie willen geven voor een volgend onderzoek: dezelfde groep die nu geënquêteerd is over drie jaar nog eens vragen naar hun geloofsopvattingen, geloofshouding en geloofspraktijk. En kijken of de geloofsverandering (op de diverse gebieden) tijdelijk was of meer een permanente verandering was.

Er is daarnaast weinig literatuur over theologiestudenten specifiek. Er was überhaupt geen kwantitatief onderzoek naar de geloofsbeleving van theologiestudenten. Wel waren er twee kwalitatieve onderzoeken naar theologen en hun geloofsbeleving. Helaas heb ik daar weinig uit kunnen halen wat direct zinnig was voor deze scriptie.

Een groot mankement van dit onderzoek was dat er eigenlijk te weinig respondenten waren om stabiele conclusies te trekken.

Ik vond het leuk om voor het eerst in een heel andere manier van onderzoeken te duiken (voor het eerst een werkstuk over meer dan literatuuronderzoek en/of exegese). En ik begrijp nu wat meer van statistiek in het algemeen en SPSS (het computerprogramma die data-analyses uitvoert) in het bijzonder.

Er hangt een gedicht boven de ingang van de bibliotheek van Ingmar Hetze, (en dat staat ook aan het begin van mijn scriptie) en dat gedicht heeft me geïnspireerd om niet net als mijn jaargenoten een exegesewerkstuk te maken, maar te kiezen voor een onderwerp waar ik niet veel van wist en waar niet veel onderzoek naar gedaan was, maar wat mij wel erg interesseerde. Oftewel om vraag boven aanbod te plaatsen.

Ik hoop dat dit onderzoek latere onderzoekers helpt om meer te weten te komen over hoe theologiestudenten hun geloof beleven, en hoe de disputen daarbij kunnen helpen. Ik hoop ook dat de disputen, ook in de komende tijd met de verhuizing van de PThU naar Amsterdam en Groningen, hun hoofd boven water kunnen houden omdat ze, in ieder geval wat mij betreft, een onbetaalbare rol spelen in het leren balanceren tussen geloof en wetenschap voor de toekomstige predikanten van Nederland.

8. Literatuurlijst

Bronnen

- C.D. Batson & P.A. Schoenrade, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 1991, 30 (4) “Measuring religion as a quest: Validity Concerns”, pagina 416-429
- C.D. Batson & P.A. Schoenrade, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 1991, 30 (4) “Measuring religion as a quest: Reliability Concerns”, pagina 430-447
- A. Felling, J. Peters, O. Schreuder. *Geloven en leven, een nationaal onderzoek naar de invloed van religieuze overtuigingen*, Zeist, Kerckebosch, 1986
- Dr. J.Z.T. Pieper, *Reader Godsdienst en Sociale wetenschappen*, (Uitgeverij Kok) Kampen, 1990
- A.K. Ploeger, *Inleiding in de godsdienstpedagogiek*, (Uitgeverij Kok) Kampen, 1993,
- B. Spilka et al., *The psychology of religion – An empirical approach*, New York, Guilford Press, 2003
- C.G. Vergouwen, *Een hemelsbrede gelijkenis, geloofsopvoeding in godsdienstpsychologisch perspectief*, (Uitgeverij Kok) Kampen, 2001
- G. Zuidberg, *The God of the pastor, The spirituality of Roman Catholic Pastors in the Netherlands*, Leiden, 2001,

Geraadpleegde websites:

<http://www.fetzer.org/images/stories/pdf/selfmeasures/SPIRITUALEXPERIENCE-QUESTSCALE.pdf?phpMyAdmin=TvbZCEboAyGV01GE7vRVA3-esL8&phpMyAdmin=d7XgXWSZ0EXUtskBxtZG4fhGNqa> – website van het Fetzer institute

Naslagwerken

- J. Pallant, *SPSS, survival manual*, Open University Press, London, 2007, pag 98
- A. Slotboom, *Statistiek in woorden, De meest voorkomende termen en technieken*, Wolters-Noordhoff, Groningen, 1996
- E. Nestle & B. Aland, *Novum Testamentum Graece*, 27ste editie, Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart, 1992

9. Bijlage: De gebruikte vragenlijst

Deze vragenlijst is verspreid via SurveyMonkey, en had ook een andere opmaak. Bij de orthodoxielijst (eerste lijst) en de questlijst (tweede lijst) stond “Totaal niet mee eens- Niet mee eens, niet mee oneens- Totaal mee eens” met daaronder de punten van 1 tot en met 9 om deze stelling te waarderen. Verder heb ik alles weergegeven zoals het op SurveyMonkey te vinden was voor de participanten.

Beste deelnemer! Fijn dat je mee wil doen! Dit onderzoek wordt het onderwerp van mijn scriptie en het gaat over geloofsbeleving onder theologiestudenten. Het duurt ongeveer 15 minuten (eigenlijk 10 minuten, maar de ervaring leert dat theologen er gemiddeld langer over doen ;-)

In deze eerste ronde vragen we je naar je geloofsbeleving van **vroeger**. Ik wil je vragen om even in je hoofd weer terug te gaan naar het jaar voor je begon aan je theologiestudie. Dit eerste onderdeel gaat over je geloofsbeleving toen.

Reageer op deze stellingen:

Er is een God, wiens rijk komende is.

Er bestaat een God, die zich met ieder mens persoonlijk bezig houdt.

Dat er een God of hogere macht zou kunnen bestaan is alleen maar inbeelding van mensen.

Ons leven wordt uiteindelijk bepaald door de wetten der natuur.

Het leven is slechts een evolutieproces.

God is voor mij niets anders dan het waardevolle in de mens.

Het leven wordt van hogerhand geleid.

Als er al een God bestaat, dan merk je daar in ieder geval weinig van.

Er is een God, die God voor ons wil zijn.

God is niet daarboven, maar alleen in de harten van de mens.

Op de vraag of er nog iets is buiten deze wereld krijg je toch geen antwoord.

Er is een God die zich in Jezus Christus heeft doen kennen.

Ik geloof in het bestaan van een opperwezen.

Over het bestaan van God valt weinig of niets te zeggen.

De mens is het hoogste wat er bestaat.

Er bestaat iets buiten deze wereld.

Er bestaat zoiets als een hogere macht die het leven beheerst.

Waardeer de volgende stellingen:

Ik was niet erg geïnteresseerd in religie tot ik vragen begon te stellen over de betekenis en het doel van het leven.

Ik was gemotiveerd om religieuze vragen te stellen door een groeiend bewustzijn van de spanningen in de mijn leefwereld en in mijn relatie tot mijn leefwereld.

Mijn levensgebeurtenissen hebben ertoe geleid dat ik mijn religieuze overtuigingen heroverwoog.

God was niet erg belangrijk voor me tot ik vragen begon te stellen over de betekenis van mijn leven.

Je kunt misschien wel zeggen dat ik mijn religieuze twijfels en onzekerheden waardeer.

Twijfel is voor mij een belangrijk deel van wat het betekent om religieus te zijn.

Ik word zenuwachtig van religieuze twijfels.

Vragen zijn veel belangrijker voor mijn geloof dan antwoorden.

Als ik groei en verander, verwacht ik ook dat mijn geloof groeit en verandert.

Ik betwijfel voortdurend mijn religieuze overtuigingen.

Ik verwacht niet dat mijn religieuze overtuigingen veranderen in de komende paar jaar.

Er zijn vele religieuze issue's waarover mijn visie nog verandert.

Religieuze praktijk:

Hoe vaak ging je per maand naar de kerk? – minder dan 1x week, 1x, 2x, 3x, 4x of meer

Hoe vaak ging je naar een andere geloofsbijeenkomst? minder dan 1x per week 1 x 2x
3x 4x of meer

Hoe vaak bad jij in een week? Minder dan 1x per week 1 x 2x 3x 4x of meer

Hoe vaak las je in de bijbel? Minder dan 1x per week 1 x 2x 3x 4x of meer

In deze tweede ronde gaat het over je geloofsbeleving van nu. Sta even stil bij wat er voor je veranderd is in de afgelopen ja(a)r(en).

Reageer op deze stellingen:

Er is een God, wiens rijk komende is.

Er bestaat een God, die zich met ieder mens persoonlijk bezig houdt.

Dat er een God of hogere macht zou kunnen bestaan is alleen maar inbeelding van mensen.

Ons leven wordt uiteindelijk bepaald door de wetten der natuur.

Het leven is slechts een evolutieproces.

God is voor mij niets anders dan het waardevolle in de mens.

Het leven wordt van hogerhand geleid.

Als er al een God bestaat, dan merk je daar in ieder geval weinig van.

Er is een God, die God voor ons wil zijn.

God is niet daarboven, maar alleen in de harten van de mens.

Op de vraag of er nog iets is buiten deze wereld krijg je toch geen antwoord.

Er is een God die zich in Jezus Christus heeft doen kennen.

Ik geloof in het bestaan van een opperwezen.

Over het bestaan van God valt weinig of niets te zeggen.

De mens is het hoogste wat er bestaat.

Er bestaat iets buiten deze wereld.

Er bestaat zoiets als een hogere macht die het leven beheerst.

Waardeer deze stellingen:

Ik was niet erg geïnteresseerd in religie tot ik vragen begon te stellen over de betekenis en het doel van het leven.

Ik was gemotiveerd om religieuze vragen te stellen door een groeiend bewustzijn van de spanningen in de mijn leefwereld en in mijn relatie tot mijn leefwereld.

Mijn levensgebeurtenissen hebben ertoe geleid dat ik mijn religieuze overtuigingen heroverwoog.

God was niet erg belangrijk voor me tot ik vragen begon te stellen over de betekenis van mijn leven.

Je kunt misschien wel zeggen dat ik mijn religieuze twijfels en onzekerheden waardeer.

Twijfel is voor mij een belangrijk deel van wat het betekent om religieus te zijn.

Ik word zenuwachtig van religieuze twijfels.

Vragen zijn veel belangrijker voor mijn geloof dan antwoorden.

Als ik groei en verander, verwacht ik ook dat mijn geloof groeit en verandert.

Ik betwijfel voortdurend mijn religieuze overtuigingen.

Ik verwacht niet dat mijn religieuze overtuigingen veranderen in de komende paar jaar.

Er zijn vele religieuze issue's waarover mijn visie nog verandert.

Religieuze praktijk:

Hoe vaak ga je nu per maand naar de kerk? – minder dan 1x week, 1x, 2x, 3x, 4x of meer

Hoe vaak ga je nu naar een andere geloofsbijeenkomst? minder dan 1x per week 1 x 2x

3x 4x of meer

Hoe vaak bid jij nu in een week? Minder dan 1x per week 1 x 2x 3x 4x of meer

Hoe vaak lees je nu in de bijbel? Minder dan 1x per week 1 x 2x 3x 4x of meer

Open vragen:

Wat is de belangrijkste verandering in je geloofsleven?

En hoe is die geloofverandering tot stand gekomen?

Achtergrondvragen:

In welk jaar ben je geboren? Geboortejaar:

Bent u man of vrouw Man/vrouw

Ben je ... Eerstejaars/ Tweedejaars/Derdejaars student/ Pre-master student

Bent u gelovig? Ja/Nee

Kerkelijke richting: orthodox/oecumenisch/evangelisch/midden-orthodox/vrijzinnig/n.v.t.

Woonplaats ouders? Platteland/ Stad

Zijn je ouders gelovig? Nee/ Weet ik niet/ Ja

Is één van je ouders predikant? Geen van beiden/ één ouder/ beide ouders

Wat was je opleiding bij aankomst bij de universiteit? Theologie/Psychologie/ Rechten/ vak binnen Geesteswetenschappen/ vak buiten geesteswetenschappen

Is theologie je eerste studie? Nee/ Ja

Wat is het doel van je studie? Predikant worden (gemeente of instellingspastoraat)/Godsdienstleraar/ Religiewetenschappen-acedemische opleiding afronden/ weet ik niet

Wat is je dispuut/ dispuutoriëntatie? Excelsior/ Voetius/ Themelios/ Uterque/n.v.t.

Waarom heb je voor de Universiteit Utrecht gekozen? Aanrader van familie/aanrader van vrienden/grootste theologiefaculteit/ vanwege de stad/n.v.t.

Hartelijk bedankt voor de deelname aan het onderzoek!